

Mersiha Imamović
Bego Omerčević
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
mersiha.imamovic@untz.ba
bego.omercevic@untz.ba

EKSPANZIJA AVARA I SLAVENA NA PROSTORE RIMSKE PROVINCIJE DALMACIJE

Apstrakt: U drugoj polovini VI stoljeća došlo je do pojačane ekspanzije Slavena i Avara na prostore nekadašnjeg Rimskog carstva, a samim tim i u krajeve rimske provincije Dalmacije. Zatečeno stanovništvo su bezobzirno ubijali i pljačkali, te masovno uništavali njihova materijalna dobra svake vrste. Ekspanzija Avara i Slavena označila je početak uništavanja i potpunog zatiranja svih tekovina antičke kulture i civilizacije. I jedni i drugi prvo su došli na područje rimske provincije Panonije, a potom, nešto kasnije, i na prostore provincije Dalmacije. Sa avarskim osvajanjem Sirmiuma, strateški važnog grada u Panoniji, otvoren je put združenim prodorima Avara i Slavena na područje rimske provincije Dalmacije. Tokom njihove ekspanzije stradali su mnogi gradovi na tlu današnje Bosne i Hercegovine, primorskog pojasa današnje Hrvatske i dijela današnje zapadne Srbije. Sa zauzimanjem Salone, glavnog grada provincije Dalmacije, Avari i Slaveni su ostvarili svoj konačni cilj.

Ključne riječi: Rimsko carstvo, Zapadno rimsko carstvo, Vizantija, provincija Dalmacija, ekspanzija, Avari, Slaveni, Salona, kaganat, sklavinija, barbarizacija

Abstract: In the second half of the VI century there has been intensified expansion of Slavs and Avars in the areas of the former Roman Empire, and thus in the regions of the Roman province of Dalmatia. They were unscrupulously killing and looting the existing population and destroying their material goods of every kind on a mass scale. The expansion of Avars and Slavs marked the beginning of the destruction and complete suppression of all the achievements of ancient culture and civilization. Both first came to the regions of the Roman province of Pannonia, and then, a little later, on the areas of the province of Dalmatia. The Avar conquest of Sirmium, a strategically important town in

Pannonia, opened the path to joint Avar-Slavic tribes for their breakthrough into the areas of Roman province of Dalmatia. During their expansion many cities on the territory of present-day Bosnia and Herzegovina, on the present-day Croatian coastal area and in part of present-day western Serbia, have been destroyed. With conquering of Salona, the capital of the province of Dalmatia, Avars and Slavs have achieved their ultimate goal.

Keywords: Roman Empire, Western Roman Empire, Byzantium, Province of Dalmatia, expansion, Avars, Slavs, Salona, Khaganate, Sclavinia, barbarization

Uvod

O zbivanjima u provinciji Dalmaciji, u razdoblju od VI do kraja VII stoljeća, sasvim je malo izvornih podataka. Čak i zapisi koji se odnose na Avare i Slavena ne pružaju nam dovoljno jasnu sliku o prostorima koji su bili u sklopu provincije Dalmacije. Sasvim je neznan broj pisaca koji su iza sebe ostavili neke od zabilješki o Avarima i Slavenima. Između ostalih, najvažniji su bili Prokopije, Menandar, Teofilakt Simokata i kasnije Konstantin Porfirogenet.

Konstantna opasnost od Vandala, Vizigota i Ostrogota, sa kojom su bile suočene vizantijske vlasti, itekako je pogodovala Slavenima i Avarima, koji su intenzivno počeli napadati na one balkanske prostore koji su još uvijek bili pod kontrolom Vizantijskog carstva. Međutim, zbog smanjenog obima raspoloživih vojnih kapaciteta vizantijske carske vlasti nisu bile u mogućnosti da se ozbiljnije suprotstave sve češćim i žešćim prodorima združenih Avara i Slavena. Ova dva naroda su, u toku svojih prodora na prostore rimske provincije Dalmacije, definitivno uništila sve tekovine antičke kulture i civilizacije. Naime, pred njihovom najezdom uništene su čak i one antičke tekovine koje su usljed ranijih prodora barbara prilično stradale. Nakon okončanja sukoba sa Vizantijom došlo je do razilaženja Avara i Slavena, a potom i do propasti Avarskog kaganata (VIII stoljeće).

Velika seoba naroda, čiju su završnu fazu obilježili Avari i Slaveni, širom je otvorila vrata razdoblju srednjeg vijeka, u kojem su

Slaveni imali veliki utjecaj na formiranje nove kulturne i etničke karte Evrope, koja će kasnije biti podloga za stvaranje novih država, a unutar njih i gradskog načina života u kojem su nekada ranije učestvovali rimski, odnosno romejski građani. Takav način života bio je potpuno nepoznat barbarima i njihovim paganskim običajima. Tokom vremena Slaveni su, u zaposjednutim krajevima Evrope, počeli stvarati jedan novi način života, u kojem je grad imao dominantnu ulogu u sprovođenju političkih ciljeva. Sa naseljavanjem Slavena u provinciji Dalmaciji nastala je nova slavenska kultura. Važnu ulogu u njenom stvaranju odigralo je kršćanstvo, koje je bilo spona između romejskog i novopridošlog slavenskog stanovništva.

Pojava Avara i Slavena

U drugoj polovini VI stoljeća intenzivirani su prodori Slavena i Avara na prostore Vizantijskog carstva, a samim tim i u krajeve rimske provincije Dalmacije.¹ U toku svojih pohoda oni su masovno ubijali zatečeno stanovništvo, te pljačkali i uništavali njihova materijalna dobra. S početka VI stoljeća Slaveni su počeli naseljavati istočne Alpe, Kras i dio Panonije, da bi odatle, kasnije, vršili česte prodore na područje provincije Dalmacije. Zbog nedostatka, ali i dosta slabog naoružanja oni su se, u početku, oslanjali na Avare.

Važan faktor u to vrijeme počinju predstavljati i Langobardi, čiji se dolazak u Panoniju (Prima i Valeria) datira u period nedugo po stupanju kralja Vakona (510–540) na langobardski prijesto. Vizantijski car Justinijan je sa Langobardima sklopio sporazum tek

¹ Nada Miletić, Rani srednji vijek. Doba seobe naroda, u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*, Sarajevo 1978, 378-379.

547. godine i njihovim kraljem Audoinom, prema kojem su im bili ustupljeni Norik i utvrde u Panoniji, kao i brojna druga mjesta.²

Kada je u pitanju doseljavanje Slavena na područje rimske provincije Dalmacije postoje izvjesne dileme. Naime, jedna grupa istraživača smatra da su oni bili starosjedioci na ovim prostorima.³ Međutim, takva tvrdnja je potpuno neosnovana, pogotovo ako se ima na umu da o njima nema baš nikakvih zapisa iz prvih stoljeća rimske uprave, kada je bilo mnogo više rimskih pisaca koji su pravili raznorazne zabilješke o svim dešavanjima na ovim prostorima. U raspoloživim zapisima nigdje se ne spominje njihovo ime, niti bilo kakav trag o njima.

U nastojanju da objedini Carstvo, car Justinijan je prvo porazio Vandale i time pokorio cijelu sjevernu Afriku,⁴ potom je zauzeo cijelu Italiju i neke dijelove Španije, koji su inače bili slabo zaštićeni. Tako je car Justinijan uspio da, u značajnoj mjeri, objedini Carstvo, ali samo privremeno. Njegovi podvizi su itekako odgovarali Antima⁵ i Slavenima koji su vršili sve žešći pritisak na granicu, na

² Joachim Werner, *Die Langobarden in Pannonien*, München 1962, 140; Walter Pohl, *The Empire and the Lombards: Treaties and Negotiations in the Sixth Century*, unutar: *Kingdom of the Empire. The Integration of Barbarians in Late Antiquity*, Leiden–New York–Köln, 89. (75-134).

³ Ivan Mužić, *Podrijetlo Hrvata*, Zagreb 1989, 9. Mužić nastoji dokazati autohtonost hrvatskog naroda na tlu rimske provincije Dalmacije.

⁴ Vojskovođa Velizar je 533. godine poveo vojsku od 18.000 vojnika na Afriku. Naredne, 534. godine odnijeli su pobjedu kod Decima i Trikamara, te su zauzeli Kartagu. (Georgije Ostrogorski, *Povijest Bizanta 324-1453*, Zagreb 2002, 41). Bio je to kraj Alano-vandalske države koja je postojala 95 godina.

⁵ Teritorija Anta prvobitno se pružala od rijeke Dnjestra do rijeke Dnjepra. Kasnije oni su se proširili prema jugozapadu i istoku. Na jugozapadu, granica njihove teritorije je išla donjim tokom rijeke Dunava. Na istoku Anti su se graničili sa Utigurima - stanovnicima obalnog dijela Azovskog mora. (Vidi: T. Peisker, Raširenje Slavena, *Starohrvatska prosvjeta*, sv. I, br. 3-4, Zagreb – Knin 1927, 223; V. Vasiljević Sedov, *Sloveni u dalekoj prošlosti*, Novi Sad 2012, 389-390). Anti i Slaveni su bili nosioci penjkovske kulture (V-VII stoljeće) koja je nastala na osnovama černjahovske kulture (II-V stoljeća), a ova je opet nastala miješanjem nekoliko etnogrupa: Skita, Sarmata, Slavena, Gota i dr. (V.V. Sedov, *Sloveni u*

donjem Dunavu. Anti su ranije, 517/518. godine, prvi put provalili u Makedoniju i Tesaliju, ali im je German, tadašnji *magister militum per Thracias* nanio težak poraz.⁶ Isti taj German (tada već vrhovni zapovjednik istočnorimske vojske u ratu protiv Ostrogota) 550. godine je spriječio slavensku opsadu Tesalonike (Soluna), nakon čega su se oni okrenuli prema Dalmaciji.⁷

Pored Anta, i Protobugari su vršili stalne napade na vizantijske granice na Dunavu. S njima je car Justinijan, prije 535. godine, također postigao sporazum, na osnovu kojeg je uspostavljen status quo na Dunavu.

Slaveni su živjeli nešto sjevernije od rijeke Dunava, u zaleđu Germana. U svojim zapisima pisac Jordan kaže da su oni živjeli između Mursijanskog blata (područje današnjeg Osijeka) i Dnjestra.⁸ U prvoj polovini VI stoljeća oni su se počeli spuštati južnije, u odnosu na rijeku Dunav. Tako su se prvobitno naselili sjevernije od rijeke Drave, potom u Bačkoj, Banatu i dalje prema ušću Dunava.⁹ Slaveni su, kao i mnogi drugi barbari, učestvovali u rimskoj,

dalekoj prošlosti, 334-395, 443-447; Andrej Pleterski, *Etnogeneza Slovanov*, Ljubljana 1990, 43-44, 67-69; A. Pleterski, *Etnogeneza Slavena – metode i proces*, *Starohrvatska prosvjeta*, III/40, Ljubljana 2013, 18-22). Kod susjeda Anta i Slavena došlo je, iz nepoznatih razloga, do nesuglasica koje su na kraju dovela do rata. Mogući uzrok njihovog neslaganja je umiješanost vizantijske diplomatije u njihove međusobne odnose, za vrijeme cara Justinijana. Nakon izvjesnog vremena Anti i Slaveni su uspostavili neku vrstu saveza, pa su zajedno, preko Dunava, vršili upade na vizantijsku teritoriju. (Vidi: Peter Bystrický, *Sťahovanie národov (454-568). Ostrogóti, Gepidi, Longobardi a Slovania*, Bratislava 2008, 152; L. Margetić, *Etnogeneza Slavena, Razred za društvene znanosti*, 43, Zagreb 2005, 96).

⁶ F. Curta, *The Making of the Slavs*, 75.

⁷ Procopius, *History of the Wars* (tr. H. B. Dewing), LCL vol. V, London 1963, VII, 7.10., 10.17.

⁸ Jordanes, *Getica* (ed. Th. Mommsen), MGH AA 5/1, München, 34-35.

⁹ Milica Janković – Đorđe Janković, *Sloveni u jugoslovenskom Podunavlju*, Beograd 1990, 14.

odnosno romejskoj vojsci, bilo kao pojedinci ili u većim ili manjim grupama do oko 300 ljudi. Na taj način oni su se lagano i postepeno naseljavali na prostore Vizantijskog carstva i to mnogo prije u odnosu na Avare.¹⁰

U svojim zapisima Prokopije piše da su Slaveni i Avari skoro svake godine, nakon Justinijanovog izbora za cara, pustošili zemlje od Jonskog zaliva (op. Jadranskog mora) do samog predgrađa Konstantinopolisa.¹¹ Nadalje, on kaže da su usljed provala Slavena i Avara ilirički krajevi¹² u razdoblju od 527. do 551. godine bili pretvoreni u "skitsku pustinju".¹³

Ni susjedne iliričke oblasti nisu bile pošteđene kada su između 533. i 545. godine Slaveni (Anti) opustošili Trakiju.¹⁴ O tim događajima Prokopije je pisao s posebnom tugom. Slaveni i Avari su često djelovali zajedno, ali ponekad i potpuno odvojeno. O tome nas obavještava Prokopije, koji kaže da su oni pred okončanje

¹⁰ Procopius Caesarensis, *Anecdota* (ed. J. Haury), vol. III, I, Lipsiae 1906, XVIII, 20.

¹¹ Prokopije je Jonski zaliv zamijenio s Jadranskim morem. *Procopii Caesariensis opera omnia, Bellum Persicum, Bellum Vandalicum, Bellum Gothicum, Historia arcana, De aedificiis* (ed. J. Naigu), vol. I-IV, Lipsiae 1962-1964, 18, 114.7-115.2; *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, I (ur. G. Ostrogorski), Beograd 1955, 51-52.

¹² Kako rimski Ilirik nikad nije bio jasno definisano područje, pod iliričkim krajevima Prokopije vjerovatno misli na provincije Iliričke prefekture (Istočni Ilirik), kojima se i sam u svojim zapisima više posvetio u odnosu na Iliričku dijazecu (Zapadni Ilirik). O Iliričkoj prefekturi i dijacezi vidi: H. Gračanin, *Ilirik u Marcelinovoj kronici, Ekonomska i ekohistorija*, 1(1), Zagreb 2005, 14-16. Međutim, ovo nikako ne znači da su u spomenutom periodu provincije Zapadnog Ilirika, među kojima je i Dalmacija, bile pošteđene razaranja od strane Avara i Slavena, koji su u Dalmaciju stigli sa jugoistoka, iz Istočnog Ilirika. U svojim pohodima, sa sjevera prodirali su preko Dunava i Save, a potom dalje nastavljali prirodnim pravcima koji su vodili dolinama rijeka Drine, Morave, Ibra i Vardara.

¹³ Procopius, *Historia arcana* (tr. J. B. Bury, *Later Roman Empire. From the Death of Theodosius I to the Death of Justinian, A.D. 395-565*, II), London 1923, XVIII, 20, 310; *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije* I, 52.

¹⁴ F. Curta, *The Making of the Slavs*, 79.

vizantijsko-ostrogotskog rata, vjerovatno uz nagovor gotskog kralja Totile, izvršili velike provale na prostoru Ilirika.¹⁵

Godine 548. Slaveni su, prešavši rijeku Dunav, počinili strašna zlodjela u Iliriku, sve do Drača. Dok su osvajali mnoge tamošnje tvrđave vizantijska vojska im se nije smjela čak ni približiti.¹⁶ U to vrijeme vizantijska utvrđenja su bila gotovo prazna. Imajući to na umu, nameće se zaključak da ona, ni na koji način, nisu poslužila svojoj svrsi. Svi raspoloživi vojni potencijali bili su angažovani u južnim i zapadnim krajevima Vizantijskog carstva.¹⁷

Novi pohod na Vizantiju Slaveni su poduzeli 550. godine, kada su napali na Solun, ali bezuspješno. Nakon toga oni su se uputili prema provinciji Dalmaciji. U to vrijeme u Saloni su se nalazili Justinijanovi zapovjednici s vojskom, čekajući ljepše dane kako bi se prebacili u Italiju, s ciljem da protjeraju Ostrogote sa tih prostora.¹⁸ Došavši na područje Dalmacije Slaveni su se odmarali kao u svojoj zemlji, ne misleći pri tome da ih bilo ko može napasti. Nakon izvjesnog vremena oni su odlučili da se vrate s one strane Dunava, u Sklaviniju,¹⁹ zemlju odakle su i došli. Pri tome su sa sobom povelili veliki broj zarobljenika i ponijeli ogromne količine ratnog plijena, koji se sastojao od stoke, hrane, zlata i nakita.

Avarski kaganat

Potkraj 50-tih godina VI stoljeća Avari su bili nastanjeni u krajevima kavkaskih Alana. Upravo tada, oni su se sa tih prostora

¹⁵ Procopius, *History of the Wars*, VII 2.7., 7.10; L. Margetić, *Etnogeneza Slavena*, 111-113.

¹⁶ *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, I, 38.

¹⁷ Božidar Ferjančić, *Vizantija i Južni Sloveni*, 10.

¹⁸ *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, I, 46.

¹⁹ Zvane Črnja, *Kulturna historija Hrvatske*, Zagreb 1965, 74.

pokrenuli prema srednjoj i jugoistočnoj Evropi. Svjestan opasnosti u kojoj se našao, car Justinijan je sklopio vojni savez s Avarima, uz obavezu da im plaća godišnji danak.²⁰ Njegove namjere su bile da uz njihovu pomoć što više oslabi Slavene i Bugare i da na taj način otkloni potencijalnu opasnost od istih. Vojni savez između Vizantije i Avara mogao je biti sklopljen između 558. i 560. godine. Međutim, vrlo brzo su prekinuti njihovi saveznički odnosi. Naime, kada je 567. godine došlo do rata između Gepida i Langobarda Avari su sa Langobardima zaključili trajni vojni savez, što nikako nije odgovaralo caru Justinijanu. Tako su Gepidi brzo bili poraženi i potpuno uništeni, dok su se Langobardi pokrenuli u pravcu Italije. Nakon toga Avari su zaposjeli cijeli prostor današnje Mađarske i krajeve između rijeka Save i Drave,²¹ gdje su 568. godine formirali svoju samostalnu državu, Avarski kaganat, i time proširili svoju vlast na cijelu Karpatsku kotlinu. U sastavu Avarskog kaganata bio je prisutan značajan broj Slavena, koje su Avari "povukli" sa sobom iz krajeva oko Kaspijskog jezera,²² da bi ih potom uključili u svoje vojne jedinice, koje su bile stacionirane na području srednjeg Podunavlja.

Neposredno nakon uspostavljanja Avarskog kaganata 568. godine Avari su odlučili da napadnu i osvoje grad Sirmium.²³ Međutim, to im nije pošlo za rukom. Vizantijska vojska snažno je

²⁰ Emil Heršak - Ana Silić, Avari:osvrt na njihovu etnogenezu i povijest, *Migracijske i etničke teme*, 18, 2-3, Zagreb 2002, 203.

²¹ Grga Novak, *Prošlost Dalmacije*, Zagreb 1944, 91.

²² N. Miletić, *Rani srednji vijek*, 389.

²³ Panonia Secunda i Panonia Savia, sa glavnim gradovima Sirmiumom i Sisciom su se prve našle na udaru avarskih napada. Od 566. Avari su otpočeli borbu za Sirmium, koji se tada nalazio pod vlašću Gepida. O tome: Jovan Kovačević, Arheološki prilog preciziranju hronologije slovenskog naseljavanja Balkana, *Simpozijum, Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slavena* (održan 24 – 26. oktobra 1966. u Mostaru), ur. Alojz Benac, Posebna izdanja, knj. XII, CBI, knj. 4, 66-68. Vidi: J. Kovačević, *Avarski kaganat*, 46; L. Margetić, Neka pitanja boravka Langobarda u Sloveniji, 152.

branila grad, pa je avarski kagan Bajan bio prisiljen da stupi u pregovore sa Bonom, vojnim zapovjednikom u Sirmiumu. Zbog toga, kao i zbog neispunjenih obaveza u pogledu plaćanja godišnjeg danka, pobjesnjeli Avari su krenuli da se osvete caru Justinijanu. Njihov kagan Bajan je naredio bugarskim Kutrigurima, koji se često spominju pod imenom Huni (njih oko 10.000), da krenu prema provinciji Dalmaciji i da je potpuno opustoše i unište.²⁴ Oni su došli u Dalmaciju 568. godine.²⁵ Ne zna se pouzdano koje su krajeve opustošili, jer još uvijek nije precizno definisana granica koja je razdvajala provincije Dalmaciju i Panoniju. Prema mišljenju J. Kovačevića, Kutriguri su prodrli čak u krajeve srednje Bosne.²⁶ Imajući na umu ovu činjenicu nije isključena mogućnost da su oni došli i na prostore istočne Bosne.

Osjetivši svoju nadmoć nad Vizantijom, avarski kagan Bajan se obratio vizantijskom caru Justinu II s dva zahtjeva. Prvi je bio da mu se bezuslovno ustupi grad Sirmium, a drugi da mu se isplati godišnji danak, u skladu sa ranijim dogovorom. Pored toga, dodatno je tražio da mu se isplati danak i na ime njegovih podanika Kutrigura²⁷ i Utrigura, s kojima je, svojevremeno, car Justinijan sklopio ugovor o plaćanju godišnjeg danka na ime njihovog angažovanja i čuvanja granica Vizantijskog carstva na Azovskom

²⁴ *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije I*, 88; Jovan Kovačević, *Avarski kaganat*, Beograd 1977, 46; Florin Curta, *The Making of the Slavs, History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*, Cambridge University Press, 2001, 89.

²⁵ Up: Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, 218; B. Ferjančić, *Vizantija i južni Sloveni*; Ivo Goldstein, *Bizant na Jadranu*, 76; István Bóna, Das erste Auftreten der Bulgaren im Karpatenbecken. Probleme, Angabe und Möglichkeiten, u: *Káldy-Nagy* 1981, 104, 79-112; Endre Haraszti, *Origin of the Rumanians. Vlach Origin, Migration and Infiltration to Transylvania*, Danubian Press, Florida 1977, 24.

²⁶ J. Kovačević, *Avarski kaganat*, 46.

²⁷ Isto.

moru.²⁸ Car Justin II je, između ostalog, odgovorio: „zar mi da predamo Sirmijum barbarima. Vama neće biti dovoljno traženja dok Romeji ne budu htjeli da podignu oružje.“²⁹ Ovakvi zahtjevi avarskog kagana natjerali su vizantijske vlasti da znatno veću pažnju posvete podizanju utvrđenja oko grada Sirmiuma i da pojačaju zaštitu svojih granica na Dunavu, kako bi blagovremeno spriječili eventualni pokušaj Avara da se prebace preko Dunava.³⁰

Godine 579. otpočele su borbe između Avara i Romeja za Sirmium.³¹ U tim borbama provincija Dalmacija je bila od posebne važnosti za romejsku vojsku. Naime, novi car Tiberije II (578-582) je 579. godine naredio svojim vojnim zapovjednicima, koji su sa vojskom bili stacionirani u Dalmaciji, da krenu prema Sirmiumu sa zadatkom da ga brane od najeзде Avara. Prozrijevši njegove namjere Avari su zauzeli most, koji se nalazio zapadno od Sirmiuma, i tako blokirali put koji je vodio iz Dalmacije.³² Nakon trogodišnje opsade Sirmiuma, Romeji su 582. godine bili poraženi. Na kraju, potpisan je mirovni ugovor o prestanku ratnih sukoba. Avari su pri tome dobili Sirmium.³³ Međutim, uprkos ugovoru oni su i dalje nastavili svoje ratne aktivnosti. Osvajanjem Sirmiuma njima se otvorio put prema Singidunumu i Viminacijumu, koje su također osvojili.³⁴

²⁸ Walter Pohl, *Die Awaren. Ein steppenwolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr.*, München 1988, 61.

²⁹ J. Kovačević, *Avarski kaganat*, 47.

³⁰ Više o tome: Menander Protector, *The History of Menander the Guardsman*, (ed. and tr. R. C. Blockley), Liverpool 1984, fr. 21.

³¹ Menander Protector, fr. 25.1, 25.2

³² Hrvoje Gračanin, Avari, južna Panonija i pad Sirmija, *Scrinia Slavonica*, Slavonski Brod, sv. 9, br. 1, 2009, 12.

³³ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 223. Deset godina poslije osvojena je i Siscia.

³⁴ O osvajanju ova dva važna grada u Meziji Prima vidjeti: J. Kovačević, Arheološki prilog preciziranju hronologije slovenskog naseljavanja Balkana, *Simpozijum. Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih*

Nakon toga Avari su iz Sirmiuma prodrli u rimsku provinciju Dalmaciju. Između 582. i 592. godine osvojili su Naronu,³⁵ mada se 621. godina uzima kao godina definitivnog pada Narone.³⁶ Teofilakt Simokata piše da su se Avari 597. godine pokrenuli iz Sirmiuma prema Saloni. Na tom putu, oni su razorili i potpuno uništili oko 40 utvrđenja i zauzeli grad Vonke.³⁷ Riječ je o velikoj kaznenoj ekspediciji združenih vojnih snaga Avara, Slavena i Bugara koja je imala za cilj da se zauzme Salona i nad njom uspostavi avarska vlast.³⁸

Nejasno je kojim putem su se ekspedicijske snage mogle kretati? Moguća su dva pravca njihovog kretanja: prvi je *Sirmium-Servitium*,³⁹ a odatle na jug prema Saloni, a drugi cesta *Sirmium-Drinjača-Sarajevsko polje i dalje prema Saloni*.⁴⁰ Prije će biti da su oni išli putnom komunikacijom koja je vodila od Sirmiuma prema Servitiumu, a odatle dalje u pravcu Salone. Sudeći na osnovu izvorne građe oni su, slijedeći ovaj put, mogli stići do Bosanskog Grahova ili čak do Glamočkog polja, gdje su bili zaustavljeni od vizantijske vojske. Pošto nisu bili u mogućnosti da nastave pohod

Slavena (održan 24 – 26. oktobra 1966. u Mostaru), ur. Alojz Benac, Posebna izdanja, knj. XII, CBI, knj. 4, 65-66.

³⁵ Frane Bulić, Rispostiglio dell'ornato muliebre di Urbica e di suo marito Trovato a Naronu, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, XXV, Split 1902, 197–212.

³⁶ Đuro Basler, *Kršćanska arheologija*, Mostar 1986, 20.

³⁷ Theophylact Simocatta, *History* (tr. M. Whitby), Oxford 1986, 7.12.1; *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije I*, 1121. O lociranju grada Vonke vidjeti: B. Grafenauer, Proces doseljavanja Slovena na zapadni Balkan i u istočne Alpe, *CBI*, 12(4), 50; J. Kovačević, Arheološki prilog preciziranju hronologije slovenskog naseljavanja Balkana, *CBI*, 12 (4), 79.

³⁸ Up: H. Gračanin, 2008, 26; E. Heršak, Avari: osvrt na njihovu etnogenezu i povijest, 208.

³⁹ J. Kovačević, Avari na Jadranu, u: *Tasić* 1966, 76, 53-81; J. Kovačević, *Avarski kaganat*, 58.

⁴⁰ W. Pohl, *Die Awaren*, 1988, 147; I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995, 81.

prema Saloni, morali su da se vrate nazad u Panoniju, tamo odakle su i krenuli.⁴¹

Arheološki nalazi koji nam govore o Avarima i njihovim kretanjima na tlu provincije Dalmacije su sasvim rijetki. Jedan od njih je željezna avarska strelica iz VI stoljeća, koja je pronađena kod Velike Kladuše.⁴² U Gornjim Vrbovljanima (zapadna Bosna), u zidinama mjesnog utvrđenja pronađene su dvije željezne trokrlne avarske strelice s kraja VI stoljeća.⁴³ Na istom lokalitetu pronađeni su jezičac i ostruga iz VIII stoljeća, koji također pripadaju Avarima.⁴⁴ U razvalinama crkve u Dabravini (kod današnje Breze), koju su zajedničkim snagama srušili Avari i Slaveni, pronađena je avarska strelica koja potiče s kraja VI stoljeća.⁴⁵ S nepoznatog lokaliteta na Duvanjskom polju potiče jedan avarski nalaz, koji

⁴¹ Đ. Basler, *Kršćanska arheologija*, 20.

⁴² Ante Piteša, *The Slavs and the Early Croatian State*, u: Davison - Gaffney - Marin 2006, 195; I. Bojanovski, Prisoje, Buško blato, Duvno – kasnoantička bazilika, *Arheološki pregled*, 10, Beograd 1968, 158.

⁴³ I. Bojanovski, Prisoje, Buško blato, Duvno – kasnoantička bazilika, 158; I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, ANU BiH, Djela XLVII, CBI 2, Sarajevo 1974, 86. Kastel je najvjerovatnije srušen potkraj VI stoljeća, na što upućuju obilni tragovi gareži u istom. Vidi: Zdenko Vinski, Novi karolinški nalazi u Jugoslaviji, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, X-XI, Zagreb 1979, 143.

⁴⁴ Jezičac od pojasa sa siglama iz Gornjih Vrbljana, sa dopunjenim siglama F[A] BEA ME FECIT. Nekoliko sigla nalazi se i na križevima B, E, C, N, SB, i oko njih S, S, S, S – S, S, S, D. Prema: I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, 86, bilj. 206; I. Bojanovski, Prisoje, Buško blato, Duvno kasnoantička bazilika, 158. Vidi još: Z. Vinski, Novi karolinški nalazi u Jugoslaviji, 143. Ostruga iz Gornjih Vrbljana je lagana brončana ostruga ravnih krakova, trokutastog presjeka, na čijim se krajevima nalaze ušice paralelne s lukom, a napravljene su savijanjem produžetka krakova prema unutra. Trn je kratak, stožastog oblika i na dnu ukrašen sa dva prstenasta rebra.

⁴⁵ Đ. Basler, *Kršćanska arheologija*, 77; Đ. Basler, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1972, 82.

datira s kraja VIII stoljeća.⁴⁶ Nekoliko avarskih trokrilnih željeznih strelica trenutno se nalazi i čuva u Arheološkom muzeju u Splitu.⁴⁷ Svi ovi nalazi iz VIII stoljeća navode nas na zaključak da su se Avari zadržali na tlu provincije Dalmacije i nakon njihovog povlačenja sa ovih prostora. Vjerovatno se radi o manjim skupinama Avara, koje su vremenom pokorili Slaveni.

Za razliku od Avara, koji su imali svoju samostalnu državu, Slaveni su bili bez države. Zato su oni vrlo često bili u nekoj vrsti unije s Avarima. Nerijetko su oni, u pojedinim vojnim operacijama, zajednički djelovali. Međutim, bilo je i potpuno zasebnih vojnih poduhvata Slavena. Jedan od takvih je opsada Soluna 597. godine,⁴⁸ nakon koje su se probili na prostore Trakije. Tu su se sukobili sa vizantijskom vojskom koju su s lakoćom porazili. Nešto kasnije došlo je do novog sukoba, ovaj put između vizantijske vojske, s jedne strane i združenih snaga Avara i Slavena, s druge strane. Bitka se dogodila na području oko ušća rijeke Tise u Dunav. Tu je ubijeno (zaklano) oko 30.000 Gepida, te zarobljeno oko 3.000 Avara, 8.000 Slavena i više od 4.000 drugih barbara.⁴⁹ Ovaj podatak nam jasno govori o brojnosti Slavena, ali i o raznolikosti avarske vojske. Sudeći na osnovu broja ubijenih i zarobljenih vojnika nameće se zaključak da je vjerovatno riječ o pješadijskim borbenim jedinicama. Pošto se gubici Avara najmanji, sasvim je moguće da su oni činili

⁴⁶ Bronzani i pozlaćeni jezičac ukrašen viticom u tehnici proboja (N. Miletić, Rani srednji vijek, 390.)

⁴⁷ Strelice 3, 4, 5 s nepoznatih lokaliteta; strelica pod brojem 6 pronađena je na Gardunu kod Trilja (Castrum Tilurium); strelica pod brojem 7 je s nepoznatog lokaliteta u srednjoj Dalmaciji (čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu), strelica pod brojem 8 pronađena je u Muću (Sinj). Vidi: Z. Vinski, O kasnim bizantskim kopčama i o pitanju njihova odnosa s avarskim ukrasnim tvorevinama, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, br. 8, 1, Zagreb 1974, 72, Tab.V, 3-8.

⁴⁸ SperosVryonis, *The Evolution of Slavic Society and the Slavic invasions in Greece. The First Major Slavic Attack on Thessaloniki, A.D. 597*. *Hisperia* 50, 1981, 378-390.

⁴⁹ Theophylact Symocatta, *History* (tr. M. Whitby), Oxford 1986, VIII, 3.

konjicu. No, u svakom slučaju ovdje treba istaći snagu vizantijske vojske, koja je odlučno ustala protiv Avara i njihovih saveznika, da bi ih na kraju porazila i zemlju oslobodila od njihove zavisnosti.

S dolaskom na vlast cara Foke (602-610) Vizantija se suočila sa novim teškoćama koje su rezultirale gubitkom pojedinih dijelova Carstva. Čak je zaprijetila i velika opasnost Konstantinopolisu, prvo 611., potom 618., 622., i na kraju 626. godine, u vrijeme vladavine car Heraklija (610-641). U bici za Konstantinopolis, 626. godine, Avari i Slaveni su doživjeli katastrofalan poraz od Romeja. Taj njihov neuspjeh je doveo do ubrzanog raspada avaro-slavenske koalicije. Nakon toga Avarski kaganat je zadesila teška kriza. Njegove slabosti će kasnije iskoristiti franački kralj Karlo Veliki, koji je 796. godine osvojio Panoniju i time definitivno srušio Avarski kaganat. Tako su Avari zauvijek nestali sa historijske scene Evrope.

Život u provinciji Dalmaciji prije i poslije pada Salone

Usljed nemogućnosti da se odbrani od stalnih avaro-slavenskih provala Salona je bila osvojena. Međutim, kada je u pitanju tačna godina njenog pada mišljenja su podijeljena. Dok jedni istraživači smatraju da je to bilo 614.,⁵⁰ drugi pak misle da je do toga došlo

⁵⁰ Constantinus Porphyrogennitus VII, De administrando imperio liber (Constantinus VII Porphyrogennitus, 2003); Thomas Archidiaconus Spalatensis, Historia Salonitana: Codex Spalatensis (Historia Salonitana, 2003); G. Novak, *Prošlost Dalmacije*, 91; Đ. Basler, *Kršćanska arheologija*, 20; Aleksandar Stipčević, *Knjige i knjižnice u antičko doba na tlu Hrvatske*, 141; Ž. Rapanić, *Od carske palače do srednjovjekovne općine*, Split 2007, 139; Ljubo Karaman, *O počecima srednjovjekovnog Splita do 800 u: Serta Hofflieria*, Zagreb 1940, 419-434; N. Miletić, *Novi prilozi poznavanju autohtonih kulturnih elemenata u Bosni u doba doseljenja Slavena, Simpozijum, Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slavena* (održan 24 – 26. oktobra 1966. u Mostaru), ur. Alojz Benac, *Posebna izdanja*, knj. XII, CBI, knj. 4, 233. (233-238).

između 631. i 639.,⁵¹ odnosno 640. godine.⁵² Imajući u vidu poraz Avara kod Kostantinopolisa i sve ono šta se poslije toga dešavalo nameće se zaključak da je Salona ipak mogla biti osvojena između 614. i 625. godine, dakle u vrijeme kada je avaro-slavenski savez bio u punom naponu snage. Njihova nadmoć je gotovo u potpunosti eliminisala vizantijsku vlast u unutrašnjosti Balkana, a samim tim i u provinciji Dalmaciji. Tada je zatečeno stanovništvo počelo masovno napuštati Salonu i seliti se u današnji Split.⁵³

Počevši od V stoljeća, kada su uslijedili sve češći pljačkaški prodori barbarskih naroda, domaće stanovništvo je u iskopane rupe u zemlji skrivalo predmete koji su bili izrađeni od srebra (kadionice, kašike s križom, noževe, posuđe, te razne druge izrađevine), kako bi ih sačuvali od pljačkaša. Jedna takva ostava pronađena je u blizini Salone.⁵⁴ Nije moguće tačno utvrditi kada je ona nastala, ali je zato sasvim izvjesno da je to bilo u vrijeme najezde Avara i Slavena.

Kada je u pitanju doseljavanje slavenskih plemena Srba i Hrvata na Balkanski poluotok, među historičarima su vođene brojne rasprave.⁵⁵ Ključni problem za istraživače predstavlja nedostatak

⁵¹ Ivan Marović, O godini razorenja Salone, u: *Kulturna baština*, sv. 21, Split 1991, 84. (57-84). Marović na temelju numizmatičkih nalaza iz Urbs Orientalisa predlaže da je do razorenja došlo ove godine.

⁵² Jadran Ferluga, *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, Beograd, 1957, 24–38; John J. Wilkes, *Dalmatia*, London, 1969, 425- 427; I. Goldstein, Funkcija Jadrana u ratu Bizantskog carstva protiv Ostrogota 535–555. godine, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 37, Zagreb 2005, 23–34; David M. Metcalf, Avar and Slav Invasions into the Balkan Peninsula (c. 575–625), The Nature of the Numismatic Evidence, u: *Journal of Roman Archaeology*, 4/1991, 140–148.

⁵³ F. Curta, *The Making of the Slavs*, 110.

⁵⁴ Joško Belamarić, Ostava srebrnog posuđa pronađena 1493. na putu prema Proliku kraj Solina, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 36, Zagreb 2012, 53-62.

⁵⁵ Vladimir Ćorović, *Historija Bosne I*, 1940, 99-101; Ljudmil Hauptmann, Podrijetlo hrvatskog plemstva, *Rad HAZU*, 273, 1942, 79-112; Lj. Hauptmann, Hrvatsko praplemstvo, *Rasprave Slovenske AZU*, 1/1950, 83-115; Vladimir

pisanih izvora. Tek u IX stoljeću pojavljuju se prvi pisani podaci. Jedni su bili domaće, a drugi franačke provenijencije. U njima se spominju dvije zasebne skupine Hrvata: prvu skupinu čine Hrvati koji se još nazivaju Slavenima, a drugu Dalmatinci. Međutim, ni ovi izvori nam ne govore kako su oni tu dospjeli. Baveći se time, Konstantin Porfirogenet (X) donosi nam dvije verzije njihovog doseljavanja.⁵⁶ U *Ljetopisu Popa Dukljanina* (XI) stoji da Slaveni nisu uopće došli u Dalmaciju, nego da su tu došli Goti koji su sa sobom dovodili, s vremena na vrijeme, manje grupe Slavena.⁵⁷ Koristeći se pisanim izvorima svojih prethodnika, koji nisu bili uvijek autentični, Dukljanin je iznio pogrešne zaključke u svom djelu, koje se zbog toga i ne može uzeti kao sasvim relevantno. S tim u vezi on, pored ostalog, kaže da su Goti razorili Dalmaciju. S njim se slaže i Toma Arhiđakon (XIII) u svom djelu *Historia Salonitana*.⁵⁸ Međutim, njihova djela ne mogu se uzeti kao sasvim vjerodostojna. Njihovo kazivanje, odnosno svaku riječ, treba kritički posmatrati i analizirati. To je prvi učinio I. Lučić, "rasklopivši" *De administrando Imperio* (DAI) 1666. godine.⁵⁹ Njegovo djelo bilo je podloga za postavljanje novih hipoteza o Slavenima, odnosno Srbima i Hrvatima. Suvišno bi ovdje bilo raspravljati posebno o svakom istraživaču i njegovim spoznajama. Zato ćemo spomenuti samo neke od njih: E. Dummler, F. Rački, V. Klaić, A. Dabinić,

Košćak, O nekim pitanjima hrvatske povijesti u ranom srednjem vijeku, *Historijski zbornik*, god. XXXVII/1, 1984, 211-234.

⁵⁶ Više o tome: *Konstantin Porfirogenet*, Constantine Porphyrogenitus, *De administrando Imperio I: text*, Gy. Moravcsik – R. J. H. Jenkins (Corpus fontium historiae Byzantinae I), Washington: Dumbarton Oaks, 1967, 29, 31.

⁵⁷ Pop Dukljanin, *Ljetopis popa Dukljanina* (ur. V. Mošin), Zagreb, MH, 1950, 4.

⁵⁸ Toma Arhiđakon, *Kronika* (ur. V. Rismondo), Split, Književni krug 1977, 7.

⁵⁹ *Ioannis Lucii, De Regno Dalmatiae et Croatiae libri*, 1666, sex, Amstelodami 1666, prir. B. Kuntić Makvić, *De regno Dalmatiae et Croatiae Ioannis Lucii*, Zagreb 1986.

K. Nikolajević, N. Županić, Lj. Hauptman, F. Šišić, P. Skok, G. Ostrogorski, B. Ferjančić, J. Ferluga, N. Klaić, F. Curta i M. Ančić.

Car Konstantin Porfirogenet je iza sebe ostavio veoma zanimljivu priču. Istu je preveo B. Grafenauer, u svom radu *Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata*. U priči se uglavnom govori o Slavenima koji su zaposjeli provinciju Dalmaciju.⁶⁰ Nadalje, Grafenauer spominje prilično neuvjerljiv podatak, u kojem stoji da se svake godine iz Salone i ostalih dalmatinskih gradova skupi oko 1.000 konjanika, koji su potom slati na Dunavski limes sa zadatkom da štite granicu od prodora Avara.⁶¹ Ovdje se pod Avarima, po Porfirogenetu, misli na Slavene.

Prevodi Porfirogenetovog kazivanja se sasvim malo međusobno razlikuju. Suština priče je da su Avari, koji su često nazivani Slavenima, bili protiv svake strane vojske koja je pokušavala da se preko Dunava prebaci na njihovu teritoriju. Prema jednom prevodu, Romani su, iskoristivši odsustvo avarske vojske, prodrli duboko na njihovu teritoriju i tom prilikom zarobili njihove žene i djecu i odveli ih u Salonu.⁶² U drugom prevodu stoji da Romani nisu znali da se s druge strane nalaze Avari, odnosno Slaveni, kao što ni Avari nisu znali za Romane. Izvršivši napad, Romani su zatekli Avare potpuno nespemne, bez ikakvog naoružanja, opljačkali ih i odveli sa sobom u zarobljeništvo. Nakon toga, uslijedio je kontranapad Avara, koji su bili željni osvete, iako, u prvi mah, nisu ni znali ko im je to učinio.⁶³ Sačekali su nove romanske odrede, brzo ih porazili, a potom obukli njihova odijela, uzeli njihove bojne znakove i uputili se ka Salonu. Romani su,

⁶⁰ Bogo Grafenauer, *Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata*, 10-11.

⁶¹ Isto.

⁶² Isto.

⁶³ B. Grafenauer, *Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogenita*, 11-12.

misleći da im se vraćaju njihovi vojnici, otvorili širom gradske kapije. Tada su Avari napravili stravičan pokolj u gradu i zavladao cijelom provincijom Dalmacijom, izuzev primorskih gradova. Nakon toga, oni su širom Dalmacije podigli svoje vojne logore. Zatečeno gradsko romansko stanovništvo su bezdušno pljačkali, dok su one koji su stanovali na uzvišenjima ili u poljima poubijali i zauzeli njihova imanja. U tom općem metežu spasili su se samo oni Romani koji su živjeli u primorskim gradovima.⁶⁴

Kazivanje cara Porfirogeneta mora se ipak uzeti s dozom rezerve, najprije zbog toga što je on ipak živio u X stoljeću. Otuda on, realno gledajući, i nije mogao poznavati stvarno stanje u provinciji Dalmaciji u VI i VII stoljeću. Čak ni oni pisci, istina rijetki, koji su bili indirektni sudionici tih događaja nisu bili dovoljno upućeni u sva ta zbivanja. Izvjesne podatke o konačnom osvajanju provincije Dalmacije od strane Slavena pružaju nam zapisi iz španjolskih i etiopskih ranosrednjovjekovnih hronika.⁶⁵

Doseljavanje Slavena, odnosno njihova seoba, još uvijek nije dovoljno rasvijetljena. Ne zna se pouzdano kako se i na koji način ona odvijala. Međutim, detaljnijom analizom njihovog pojavljivanja na prostorima Vizantije, očito je da je riječ o procesu koji se odvijao u nekoliko faza. Tako su u početku, četrdesetih i tokom pedesetih godina VI stoljeća, oni dolazili kao plaćenici, potom osamdesetih i devedesetih godina istog stoljeća kao pljačkaši, i na kraju, u trećoj fazi, tokom druge i treće decenije VII stoljeća, kao ljuti neprijatelji Vizantije. Ovaj proces se ne odnosi na samo sporadična useljavanja manjih slavenskih grupa, koje su se naseljavale u pograničnim krajevima Carstva, nego na masovnije

⁶⁴ Isto, 12.

⁶⁵ Radoslav Katičić, O podrijetlu Hrvata, u: *Hrvatska i Europa: Rano doba hrvatske kulture*, ur. Ivan Supićić, sv. L, Srednji vijek (VII-XII. stoljeće): Rano doba hrvatske kulture, ur. 1. sv. Josip Bratulić i dr., HAZU-AGM, Zagreb 1997, 149-167.

doseljavanje Slavena i to uz prethodnu saglasnost carskih vlasti. U toku seobe Slaveni su često koristili riječne puteve. Osim što su bili dobro upućeni u riječnu plovidbu, oni su se pokazali i kao vješti majstori za izradu riječnih brodova. Posljednji val doseljavanja Slavena, odnosno slavensko-antskih Hrvata dogodio se 622/23. godine, kada im je vizantijski car Heraklije dozvolio da zauzmu Norik, Panoniju Saviu, Prevalitanu i Epir, uz obavezu da spriječe eventualne prodore združenih snaga Avara i Langobarda.⁶⁶ Njihovo doseljavanje je najvjerojatnije trajalo nekoliko godina. Pojedini istraživači smatraju da se to dogodilo u zadnjim decenijama VIII stoljeća.⁶⁷

Oslobodivši se zavisnosti od Avara, Slaveni su postali potpuno samostalni. Nakon toga uslijedio je proces njihove klasne diferencijacije i stvaranja klasnog društva.⁶⁸ O socijalnoj strukturi Slavena, kao i o njihovoj političkoj organizaciji, u vrijeme naseljavanja provincije Dalmacije, nema dovoljno pouzdanih podataka. Međutim, sudeći na osnovu raspoložive izvorne građe može se izvući zaključak da je ipak došlo do značajnih promjena u pogledu socijalne strukture slavenskog stanovništva. Zaposjedanjem Dalmacije, među Slavenima je došlo do izdvajanja bogatog dijela stanovništva s jedne strane, i nižih društvenih slojeva, s druge strane. Posebnu ulogu, među slavenskim stanovništvom, imale su njihove vođe, koje su se domogle ogromnog bogatstva i na taj način sebi obezbijedile privilegovan položaj u društvu.

⁶⁶ V. Koščak, O nekim pitanjima hrvatske povijesti, 211-233; G. Novak, *Prošlost Dalmacije*, 92.

⁶⁷ L. Margetić, Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, *Zbornik historijskog zavoda*, 8/1977, 85; Mladen Ančić, *Hrvatska u karolinško doba*, Split, 2000, 70-103. Z. Antunović – H. Gračanin, spominju tri udžbenika koja doseljenje Hrvata smještaju krajem VIII i početkom XI stoljeća. Vidi: Zorana Antunović - H. Gračanin, Bizantski car Heraklije I. u hrvatskoj historiografiji, *Povijesni prilozi*, 43, Zagreb 2012, 27.

⁶⁸ B. Grafenauer, *Prilozi kritici*, 53.

Novopridošli Avari i Slaveni su, u prve dvije decenije VII stoljeća, zaposjeli skoro sve krajeve koji su se prostirali u zaleđu Jadranskog mora. U rukama Vizantije ostali su samo primorski gradovi Trogir, Zadar, Split, Dubrovnik i Kotor, te otoci Krk, Cres, Lošinj, Rab i Vergade. Među historičarima je još uvijek otvoreno pitanje statusa Dalmacije pod vlašću Vizantije. Naime, dok jedni smatraju da je ona prvobitno bila bez vizantijskog vojnog nadzora, drugi pak misle da je ona odmah stavljena pod vojnu prisotru Vizantije.⁶⁹ Ono što je posebno karakteristično za nazive rimskih, a kasnije i vizantijskih provincija u Iliriku, jeste da se, u djelima ranosrednjovjekovnih pisaca, njihova imena gube. Jedini izuzetak je provincija Dalmacija.⁷⁰ Sjedište vizantijskog stratega, u čijim je rukama bila civilna i vojna (s određenim brojem vojnika) vlast, bilo je u Zadru.⁷¹ U kasnijim razdobljima, u provinciji Dalmaciji, u zaleđima starih urbanih obalnih središta, Slaveni su formirali prve samostalne kneževine. Među najpoznatijim bile su: Neretvanska, Zahumska, Hrvatska i Travunijska.⁷²

Pošto je vrlo malo materijalnih ostataka koji govore o Slavenima teško je nešto više reći o njihovom životu, naseljima, privređivanju, kulturi, kao i o nekim drugim njihovim osobenostima. Sa dolaskom na prostore provincije Dalmacije Slaveni su se naselili

⁶⁹ J. Ferluga, Sur la date de la création du thème de Dyrhachium, *Actes du XII Congrès international d'études byzantines II*, Belgrade 1964, 85-83-92.; L. Margetić, Marginalije uz rad V. Koščaka Pripadnost istočne obale, *HZ XXXVI*, 1983, 276, 255-288; L. Margetić, Najnovija literatura o tzv. seobi Hrvata, *Rad HAZU*, 40/2002, 108, 77-128; L. Margetić, Krsni list Hrvatske države (Trpimirova darovnica) i međunarodni položaj Hrvatske države narodnih vladara, *Starine*, 62/2004, 8-10. 1-42

⁷⁰ Tibor Živković, O severnim granicama Srbije u ranom srednjem veku, *Zbornik MS za istoriju* 63-64/2001, 7—17.9; L. Margetić, Krsni list Hrvatske države, 9-10.

⁷¹ G. Novak, *Prošlost Dalmacije*, 92.

⁷² T. Živković, Constantine Porphyrogenitus' kasta oikoumena in the South Slavs Principalities, *Istorijski časopis Instituta u Beogradu*, 58, Beograd 2008, 7-26.

u neka od predrimskih i rimskih naselja.⁷³ Tu su prihvatili i razvijali neke od običaja zatečenog, autohtonog stanovništva, kao što su nošnja i bacanje novca u izvor.⁷⁴ Osim toga, izvjesne potvrde o slavenskom životu u zatečenim naseljima pružaju nam nalazi koji su pronađeni na mjestu nekadašnje rimske vile u Tutnjevcu (na putu Koraj-Bijeljina).⁷⁵ Pronađeni ostaci keramike djeluju vrlo grubo. Otuda se i nameće zaključak da su isti ručno izrađivani. U ranoslavenskim naseljima utvrđeni su tragovi jama koje su služile za odlaganje raznih vrsta otpada. Jedna takva jama je pronađena baš na mjestu vile u Tutnjevcu.⁷⁶

Imajući u vidu naprijed navedeno postavlja se pitanje koji su stvarni razlozi sasvim malog broja materijalnih ostataka, na osnovu kojih bi se moglo rekonstruisati prisustvo Slavena na prostorima provincije Dalmacije? Jedan od ključnih razloga mogao bi se odnositi na njihove nastambe koje su bile građene od drveta, pruća ili gline. Uzimajući u obzir da se radi o građevinskim materijalima čiji je vijek trajanja prilično kratak, sasvim je razumljivo što iz VI i VII stoljeća takvih tragova skoro da i nema. Osim što su gradili nadzemne drvene kuće Slaveni su često koristili već izgrađene nastambe zatečenog, autohtonog stanovništva. Oni su također pravili i podzemna staništa, tzv. zemunice.

Na području nekadašnje rimske provincije Dalmacije su, pored spomenutih naselja, otkrivena još svega dva slavenska naselja. Jedno

⁷³ Pećine, čitav niz gradina, antički kompleksi i sakralni objekti, služili su privremeno ili duže kao stambeni objekti ranoslavenskog doba. (Vidi: AL BiH, Tom I, 119-120).

⁷⁴ N. Miletić, Novi prilozi poznavanju autohtonih kulturnih elemenata u Bosni u doba doseljavanja Slavena, 236-237.

⁷⁵ Irma Čremošnik, Rimska vila sa slavenskim naseljem u Tutnjevcu, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, I, Tuzla 1957, 38-51.

⁷⁶ Isto, 46.

je Bribir, a drugo na mjestu crkve sv. Križ u Ninu.⁷⁷ Sasvim je sigurno da je bilo mnogo više takvih stambenih objekata i naselja, koja su svojevremeno podigli Slaveni. Međutim, tokom vremena sve je to propalo i potpuno nestalo s lica zemlje. Drugi veoma jak razlog nedostatka materijalnih dokaza leži u načinu spaljivanja i pokopavanja slavenskih pokojnika. Naime, urne pokojnika, ili njihova tijela su sasvim plitko zakopavana, zbog čega je vremenom, najviše prilikom obrađivanja zemlje, došlo do njihovog potpunog devastiranja.⁷⁸ Takvi pogrebni običaji karakteristični su za ranoslavensko razdoblje.

Nekoliko tragova sahranjivanja incineracijom (spaljivanjem tijela pokojnika) pronađeno je na tlu današnje Bosne i Hercegovine: urna u Gomjenci kod Prijedora, urna u Mahovljanima kod Laktaša, urne u Gornjem Brodci i Brodiću, te Dvorovima kod Bijeljine i drugdje.⁷⁹ Grobište sa spaljenim posmrtnim ostacima, stavljenim u glinenu urnu, pronađeno je u mjestu Krašić kod Zadra.⁸⁰ Nekoliko paljevinskih grobova pronađeno je i u Skradinu.⁸¹ To je svakako jedan od bitnih razloga nemogućnosti da se detaljnije spozna život i kultura slavenskih naroda koji su živjeli na tlu provincije Dalmacije. Potkraj VI i u VII stoljeću Slaveni su prešli na skeletno

⁷⁷ Karla Gusar, Nalazi slavenske keramike s lokaliteta – Glavčine, *Archaeologia Adriatica*, III, Časopis Sveučilišta u Zadru, Zadar 2009, 311.

⁷⁸ Jon Nestor, Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena, Sarajevo, 1969, 148. Od 20 do 80 cm išlo se u dubinu zemlje s njihovim ukopavanjem.

⁷⁹ *AL BiH*, Tom I, 88.

⁸⁰ J. Belošević, Die ersten slawischen Urnengräber auf dem Gebiete Jugoslawiens aus dem Dorfe Kašić bei Zadar, *Balkanoslavica* I, Beograd – Prilep 1972, 73–86.

⁸¹ Tajana Sekelj Ivančan - Tatjana Tkalčec, Slavensko paljevinsko groblje na položaju Duga ulica 99 u Vinkovcima, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 23, Zagreb 2006, 172; F. Curta, Etnicitet u ranosrednjovjekovnoj arheologiji: Primjer ranoslavenskih nalaza u jadranskoj regiji, *Starohrvatska prosvjeta*, III serija, sv. 37/2010, 17-50.

(inhumacija) sahranjivanje, koje se zadržalo sve do današnjih dana i to na cijelom prostoru današnjeg Balkana, ali i šire.

Na lokalitetu Mušići kod Višegrada pronađeni su ostaci kuća (ovalne jame ukopane ispod poda) s keramikom (gnjetenja), koje pripadaju VII i VIII stoljeću.⁸² Nalazi ove vrste keramike su sasvim rijetki.⁸³ U crkvi koja je otkrivena na lokalitetu Glavčine također je pronađena slavenska keramika, koja je istina bila neukrašena, što ni u kom slučaju ne predstavlja nikakvo iznenađenje.⁸⁴ Ova crkva je vjerovatno podignuta u VII stoljeću. Zahvaljujući slavenskim grobovima, istraživači su ipak uspjeli nešto više saznati o njihovom životu i radu. Takvi grobovi su pronađeni u Pločama-Ninu (pokraj crkve sv. Asela) i na Stolića njivi u Golubiću, u blizini Knina.⁸⁵ U slavenskoj nekropoli u Mahovljanima kod Banja Luke otkriveno je 95 grobova, a u Gomjenici kod Prijedora 246.

Kod istraživača koji se bave Slavenima i njihovom prošlošću još uvijek postoje dileme u vezi sa asimilacijom zatečenog domaćeg stanovništva. Dok su rimske vlasti težile, prije svega, političkoj romanizaciji, kako kaže D. Rendić-Miočević „Rim je težio da provede kozmopolitsku nivelaciju stanovništva kojim je vladao, a što je po, njegovu shvaćanju, značilo isto što i romanizacija (tj. likvidacija određenih nacionalnih vrijednosti, koje su osnovna karakteristika otpora jednog naroda prema svemu što mu se silom

⁸² I. Čremošnik, Istraživanja u Mušićima i Žablaku i prvi nalaz najstarijih naselja kod nas, *GZM*, n.s., sv. 25, Sarajevo 1970, 45-117; I. Čremošnik, Die ältesten Ansiedlungen und Kultur der Slawen in Bosnien und der Herzegowina im Lichte der Untersuchungen in Mušići und Batkovići, *Balcanoslavica I*, Prilep – Beograd 1972, 59-62.

⁸³ J. Belošević, *Balcanoslavica*, 1974, 73-86.

⁸⁴ K. Gusar, Nalazi slavenske keramike s lokaliteta Podvršje – Glavčine, *Archaeologia Adriatica*, III/2009, 305-322.

⁸⁵ Carlo Bertelli i dr. ur., *Bizantini, Croati, Carolingi Alba e tramonto di regni e imperi*, Milan 2001, 270,273, 283, i 284–285.

nameće izvana)⁸⁶, stari Slaveni su provodili klasičnu asimilaciju, koja Rimljanima, a kasnije Vizantincima uopće nije ni bila cilj. U vezi sa slavenskom asimilacijom su i jezici zatečenog stanovništva. D. Brozović, lingvista dvadesetog stoljeća, u svom radu *Doseljenje Slavena i njihovi dodiri sa starosjediocima u svjetlu lingvističkih istraživanja*, postavlja važno pitanje: „U kojoj su se mjeri doseljeničke slavenske mase uopće mogle sresti s ne grčko – latinskim idiomima na Balkanu, tj. u kojoj su mjeri oni uopće preživjeli romanizaciju, odnosno helenizaciju, i da li su je zaista i preživjeli?“⁸⁷ U spomenutom radu Brozović pretpostavlja da su Slaveni došli u kontakt s ilirskim jezikom.⁸⁸ Također ističe da nije poznat broj romanskih jezika na Balkanu,⁸⁹ ali je zasigurno da se dalmatski jezik protezao duž čitave istočnojadranske obale, do današnje Albanije.⁹⁰

Proces provođenja romanizacije nad pokorenim stanovništvom rimske vlasti su pokrenule još u doba Republike, da bi kasnije tokom I i II stoljeća, a posebno od 212. godine, kada su svi slobodni stanovnici Carstva dobili puna građanska prava, taj proces podigle

⁸⁶ Duje Rendić-Miočević, Problemi romanizacije Ilira s osobitim obzirom na kultove i onomastiku, *Simpozijum o Ilirima u antičko doba (održan 10 – 12. maja 1966. u Sarajevu)*, ur. Alojz Benac, Posebna izdanja, knj. V, CBI, knj. 2, Sarajevo 1967, 143.

⁸⁷ Dalibor Brozović, *Doseljenje Slavena i njihovi dodiri sa starosjediocima u svjetlu lingvističkih istraživanja*, *Simpozijum, Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slavena (održan 24 – 26. oktobra 1966. u Mostaru)*, ur. Alojz Benac, Posebna izdanja, knj. XII, CBI, knj. 4, 132-133.

⁸⁸ Isti, 133.

⁸⁹ Odvajajući sjever i jug "mostom" dalmatskih i dakoromanskih dijalekata Brozović navodi albanoromanski, dalmatski, istroromanski, alpskoromanski, panonskoromanski i dakoromanski. D. Brozović, *Doseljenje Slavena i njihovi dodiri sa starosjediocima u svjetlu lingvističkih istraživanja*, 130-132, 134.

⁹⁰ Tzv. Vulgarni latinski jezik je usljed ilirskog jezika, poprimio nove oblike i postao novi neolatinski jezik – dalmatski jezik. Vidi: Filip Galović, Romanski elementi u nazivlju odjevnih predmeta, obuće i modnih dodataka u milnarskome idiomu, *Čakavska rič*, XLI, br. 1-2, Split 2013, 159. (159-188).

na jedan viši nivo djelovanja i time postigle zapažene rezultate na polju političke romanizacije, kako na prostoru provincije Dalmacije, tako i na drugim područjima širom Carstva. Međutim, na polju duhovne romanizacije uspjeh je bio daleko manji, s obzirom da je to već bilo zadiranje u tradiciju i identitet određenog naroda. U slučaju provincije Dalmacije, ilirski jezik, odnosno idiomi su se mogli očuvati, prije u brdskim predjelima, udaljenim od gradova gdje su Iliri bili izmiješani sa doseljenicima heterogenog porijekla. Na taj način, novopridošle slavenske mase mogle su se susresti s ilirskim idiomima, i to, sigurno prije, u planinskim predjelima gdje se živjelo na tradicionalni način, za razliku od života u gradovima, gdje je latinski jezik sve više potiskivao autohtoni jezik.

Tridesetih godina III stoljeća uslijedila je opća kriza, koja se iz decenije u deceniju sve više produbljava. Istina, pojedini carevi su uspijevali da donekle, ali samo kratkotrajno, ublaže širenje krize. Međutim, ovdje je riječ o procesu dugog trajanja, odnosno o brojnim nagomilanim problemima koje je trebalo postupno rješavati, putem korjenitih reformskih zahvata. U ovakvim okolnostima bilo je nemoguće održati stabilnost, koja je dodatno poljuljana intenzivnijim barbarskim naseljavanjem na prostore Rimskog carstva.

Tokom IV i V stoljeća rimske carske vlasti su ulagale ogromne napore kako bi Carstvo odbranile od stalnih napada i sve dubljih provala barbarskih naroda u njegovu unutrašnjost. Naprosto, nemoguće je bilo osloboditi se te opasnosti, a još teže pridobiti i privoliti barbare da prihvate rimsku vlast i rimski način života. Gledano pak s druge strane, Vizantija je sebe smatrala legitimnim nasljednikom Zapadnog rimskog carstva i u vezi s tim ulagala ogromne napore kako bi objedinila Carstvo. Međutim, pošto su u međuvremenu nastale barbarske države u pojedinim dijelovima Rimskog carstva, apsurdno je bilo čak i pomišljati da je moguće ostvariti takvu zamisao. Svaka pomisao vizantijskih careva da ih

uništi bila bi potpuno besmislena, beskorisna i sigurno poražavajuća za Vizantiju. Upravo, zbog ovih razloga vizantijski carevi su morali promijeniti svoju politiku prema barbarima i sa njima pokušati tražiti zajednička rješenja za izlazak iz krize i uspostavljanja unutrašnje stabilnosti u Carstvu.

Usljed prodora Avara i Slavena na područje rimske provincije Dalmacije, situacija je postala mnogo težom.⁹¹ Zbog dugotrajnih ratova (u Africi gdje je nakon poraza Vandala došlo do ustanaka, zatim rat protiv Ostrogota u Italiji i Dalmaciji, potom rat na Istoku protiv Perzije), romejsko stanovništvo je bilo gotovo potpuno iscrpljeno i osiromašeno. Kako je vojska Romeja bila brojčano znatno slabija ona se nije smjela upustiti ni u kakve veće sukobe protiv Avara i Slavena. U takvim, nimalo povoljnim okolnostima za Vizantiju Slaveni, jednostavno rečeno, nisu imali dovoljno jakog protivnika koji bi spriječio njihovo napredovanje i naseljavanje na tlu provincije Dalmacije. Ubijajući vojno sposobne muškarce, Slaveni su ulazili u bračne veze s njihovim ženama i djevojkama, koje su im potom rađale djecu,⁹² te na taj način još više ostvarili dominaciju nad zatečenim domaćim stanovništvom.

Tokom vremena Slaveni su sve više počeli prihvatati tekovine starosjedilačkog stanovništva i privikavati se na njihov način življenja, što je u konačnici doprinijelo njihovom međusobnom miješanju i stvaranju jednog "novog naroda," s potpuno drugačijim pogledom na život, koji će u narednim stoljećima razvijati i jačati svoje države. Na kraju, zanimljivo je nostalgичno zapažanje benediktinca i historičara Mavra Orbinija (živio i djelovao u drugoj polovini XVI i na početku XVII stoljeća), koji u svojim zapisima govori o nemoći Rima i nadmoći Slavena. U vezi s tim on kaže:

⁹¹ Mate Suić, *Antički gradna istočnom Jadranu*, Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb 2003, 385.

⁹² Isto.

„O Rime - uzvikuje on na jednom takvom mjestu - zaštitniče i gospodaru naroda, ko je to bio koji te je toliko puta lišio tvojih građana i koji ih ti je u potpunosti oteo? Ovo u prošlosti nije bilo dopušteno Partima, ni Hanibalu Hamilkarovu, niti ikome drugome, jedino je bilo dozvoljeno nepobjedivoj slovenskoj naciji. Ti, koji si imao običaj da spasavaš i čuvaš druge gradove, nisi mogao da spasiš niti da odbraniš od Slovena samoga sebe!“⁹³

Tako je Rim propao. Njegov nasljednik, carski grad Konstantinopolis, nastavio je da živi svoj život.

Zaključak

Ekspanzija Avara i Slavena na prostore provincije Dalmacije označila je kraj velike seobe naroda. Antička kultura i civilizacija u provinciji Dalmaciji su, od druge polovine IV stoljeća, bile u konstantnom opadanju zbog pojačanog pritiska i prodora Huna, te iranskih i germanskih naroda. Sa dolaskom Avara i Slavena na tlo provincije Dalmacije tekovine rimske kulture i civilizacije su odbrojivale posljednje decenije svog postojanja. Njihovi prodori bili su mnogo ubojitiji i razorniji nego li prodori ranijih barbara. Vizantijsko carstvo je, usljed prevelike iscrpljenosti zbog dugogodišnjih ratova, kako na Istoku tako i na Zapadu, bilo u nemogućnosti da se ozbiljnije suprotstavi prodorima združenih avaro-slavenskih snaga. U vrijeme njihovog najvećeg uspona pala je i Salona, najvjerojatnije prije 626. godine. Ova godina označila je i definitivni kraj antičke kulture i civilizacije u provinciji Dalmaciji. Nakon toga došlo je do razdvajanja Avara i Slavena. Nedugo zatim, Avari su napustili prostore provincije Dalmacije. Za razliku od njih, Slaveni su ostali da trajno žive na ovim prostorima, zajedno sa zatečenim, istina, prorijeđenim romejskim stanovništvom.

⁹³ Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slovena*, III, Beograd 1968, bilj. 111.

EXPANSION OF AVARS AND SLAVS IN THE AREAS OF ROMAN PROVINCE OF DALMATIA

Summary

Expansion of Avars and Slavs into the areas of Roman province of Dalmatia took place in the second half of the VI century, during the reign of Byzantine Emperor Justinian. At that time the Slavs lived in areas that spread to the north of the river Drava, in the areas of Bačka region, Banat and around the estuary of the river Danubeto the Black Sea. To the east of them, the Avars inhabited the wider area of the Caucasus, who mobilized themselves around 558 A.D. to the Central and South Eastern Europe. In this path, they quickly found themselves on the northern borders of the Byzantine Empire, which largely disturbed the Emperor Justinian. So he decided to make a military alliance with them (between 558 A.D. and 560 A.D.), with the obligation of paying an annual tribute to them. In return, Justinian had planned to use Avars for the war against the Slavs and Bulgarians with whom he was in hostile relations. But, the Byzantine-Avar military alliance was terminated in 567 A.D. when there was a conflict between the Gepids and Langobards (Lombards). Then the Avars acceded to Langobards, with whom they have concluded a permanent military alliance, which did not suit the Emperor Justinian at all Gepids were quickly defeated, and then completely destroyed, while the Langobards headed to Italy. After the defeat of Gepids, the Avars occupied the whole area of present-day Hungary and regions between the rivers Sava and Drava. The city of Sirmium was exposed to the new Avar conquests, which was eventually recaptured from Byzantium in 582 A.D. Since the second half of VI century the province of Dalmatia was under constant pressure from the joint forces of Slavs and Avars, who in the next few decades, conquered all of the most important strategic and administrative centers of the province of Dalmatia. Among others, especially important cities were

Delminium, Salona and Naron. During the first two decades of VII century the Avars and Slavs occupied almost all the territory in the hinterland of the Adriatic Sea. Only the coastal towns of Trogir, Zadar, Split, Dubrovnik and Kotor remained under the Byzantium administration, and the islands of Krk, Cres, Lošinj, Rab and Vergade. In all of this it is important to point out that the process of expansion of Avars and Slavs into the areas of the province of Dalmatia proceeded in several stages. With their arrival in these areas a new way of life has been established. As such, it will last for the next few centuries.

UDK 94

ISSN 2303-7539

**DRUŠTVO HISTORIČARA TUZLANSKOG KANTONA
ODSJEK ZA HISTORIJU FILOZOFSKOG FAKULTETA
UNIVERZITETA U TUZLI**

HISTORIJSKA MISAO HISTORICAL THOUGHT

3

HISTORIJSKA MISAO, GOD. III, BR. 3, 1-470, TUZLA, 2017.